

הרב שמואל וולך

גילה – ירושלים

שלוש התגלויות ביציאת מצרים

בפרשת יציאת מצרים מתגלה ה' למשה ג' פעמים שבהם הוא מעמיד את אופני התגלותו ביציאת מצרים.

הפרשיות הם - ההתגלות בסנה (ג, א), בדרך ממדין (ד, כא) וגילוי שם הווייה (ו, ב).

ברצוני לנסות לשמוע בכל אחת מההתגלויות אלו עניין אחר שהולך להתברר במערכה. ה' מעמיד בכל אחת מההתגלויות יסוד אחר שעומד בבסיס המערכה נגד מצרים, כך שעם הניצחון על פרעה שלושה גילויים שונים.

התגלות ראשונה - בסנה

ה' מתגלה למשה בלבת האש ואומר ששוועת ישראל, צרתם ודוחקם עלתה לפניו, וכעת הוא יורד להצילם ולהעלותם אל ארץ ישראל:

וַיֹּאמֶר ה' רְאֵה רָאִיתִי אֶת עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֵת צַעֲקוֹתָם שָׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נַגְשָׁיו כִּי יִדְעֹתִי אֶת מִכְאֲבוֹ: וְאֵרַד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וְלְהַעֲלֹתוֹ מִן הָאָרֶץ הַהִוא אֶל אֶרֶץ טוֹבָה וְרַחֲבָה אֶל אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וְדָבָשׁ אֶל מְקוֹם הַפְּנַעֲנִי וְהַחֲתִי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחֲוִי וְהַיְבוּסִי: וְעַתָּה הִנֵּה צַעֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֵה אֵלַי וְגַם רָאִיתִי אֶת הַלְחֹץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לְחַצִּים אֹתָם: וְעַתָּה לֵכָה וְאַשְׁלַחְךָ אֶל פְּרַעֲהַ וְהוֹצֵא אֶת עַמִּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם: (שמות ג, ז – ט)

בהמשך מצווה ה' על משה לילך לזקני ישראל ולספר להם על הפקידה והיציאה ממצרים אל ארץ זבת חלב ודבש. משה נשלח גם לפרעה:

וְשָׁמְעוּ לְקוֹלְךָ וּבָאתָ אִתָּה וְזַקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְאָמַרְתָּם אֵלָיו הִ' אֱלֹהֵי הָעִבְרָיִים נִקְרָה עֲלֵינוּ וְעַתָּה נִלְכָה נָא דֶרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבַר וְנִזְבְּחָה לַה' אֱלֹהֵינוּ: (שמות ג, יח)

למרבה הפלא, משה מצווה לספר לישראל סיפור אחד ולפרעה סיפור אחר.

לישראל מספר משה על יציאה ממצרים לצמיתות ועל עליה לארץ זבת חלב ודבש. לפרעה לעומת זאת, מצווה משה להציג בקשה לצאת דרך שלשת ימים במדבר לזבוח לאלהי העבריים, כשהמשמעות הברורה היא שאחר שיעבדו את אלוהיהם יחזרו למצרים.

נקודה נוספת שיש לשים לב אליה היא שעל פי פרשה זו משה אינו מצווה להציג זאת כדרישה מאת ה' אל פרעה לשחרר את ישראל, אלא לומר ש'אלהי העבריים' נגלה אלינו

ואנחנו דורשים לצאת לעבוד אותו. ה' לא ציווה דבר לפרעה, אלא ישראל מציגים דרישה אישית שלהם.

ומה שנראה בביאור פרשה זו, שהדרישה הראשונה שישראל דורשים היא זכויות בני אדם. הם מבקשים שלמרות היותם עבדים, תינתן להם האפשרות לחיים רוחניים ותרבותיים עצמאיים. יש להם אל משלהם: 'אלהי העבריים', וברצונם לעבוד אותו.

ישראל מבקשים מפרעה לא שחרור מהעבודה הרוחנית על המופרזים שתכליתם ביטול כל כבוד, עצמאות וחיים¹ מישראל. העבדות הייתה מצויה בימים ההם ואף בזמנים מאוחרים בהרבה, אך החטא המיוחד של המצרים היה העינוי וההתעמרות בישראל שחרגה מעבודת עבד רגילה. המצרים בהתעמרותם דרסו את קומתם של ישראל בעינוי ושללו מהם את היכולת לקיים חיים נפשיים ואישיים.

החריגה של שיעבוד מצרים משיעבוד רגיל של עבד נובע ממטרתה הראשונית של העבדות שם. העבדות שהמצרים נשתעבדו בנו לא הייתה לצורך כלכלי, רק כדי להיעזר בכוח העבודה, אלא כדי לשבור את רוחם של ישראל. כפי שמפורש בתחילת ספר שמות שהעבדות הייתה 'התחכמות' למען ענותו בסבלותם ולשבור את רוחם. וכמו שתיארו חז"ל שערי המסכנות פיתום ורעמסס לא היו נצרכות להם למצרים אלא היו נהרסות כשהבניה הושלמה. וכן דברי חז"ל שעבודת הקטן לגדול ועבודת האיש לאשה. העבדות לא הייתה אלא לשם שלילת העצמיות ודיכויים המוחלט של ישראל. וזאת בשונה מעבדות רגילה שבה יש כבוד בסיסי לעבד ומקום לביטוי עצמי שלו².

תְּכַבֵּד הָעֶבֶדָה עַל הָאֲנָשִׁים וְיַעֲשֶׂוּ בָהּ וְאֵל יִשְׁעוּ בְּדַבְרֵי שִׁקְרָה: (שמות ה, ט)

לדידו של פרעה החירות, אפילו החירות הפנימית והרוחנית, היא שקר ואסור ליתן לישראל להידרדר אליה.

ועל כן מבקשים הם שלושה ימים, שרק כך תוכל להתברר הדרישה המינימלית זו.

כשה' נלחם במצרים, הוא מתגלה כעומד לצד החלש, כנגד ההתעמרות והעינוי. ה' מרחם על העני ונכה הרוח ומושיעו בעת צרתו.

וכמו שרואים בפסוקים רבים בתורה, אנו מחויבים ביותר לעמוד לצד המסכן כתוצאה מיציאת מצרים "כִּי גָרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם"³.

וכן פרשת משפטים פותחת בדיני העבדות כיוון שזהו המסר הבסיסי העולה מיציאת מצרים.

וכמאמר הנביא ירמיה:

¹ וכדברי משה ליתרו חותנו "אֲלֶכָה נָא וְאֲשׁוּבָה אֶל אַחִי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶרְאֶה הַעֹשֶׂם תַּיִם" (שמות ד, יח).
² בדומה לכך, עבד כנעני יוצא בראשי איברים, כי יש גבול של יחס אנושי כלפיו שאם הוא נחצה כבר אין זכות להשתעבד בו.
³ שמות כב, כ; דברים י, יט ועוד.

שמות מילון 7

וַיְהִי דְבַר ה' אֶל יִרְמְיָהוּ מֵאֵת ה' לֵאמֹר: כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲנֹכִי פָרַתִּי בְרִית אֵת אֲבוֹתֵיכֶם בַּיּוֹם הַזֶּה אֲנִי הוֹצֵאִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֵאמֹר: מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים תִּשְׁלַחוּ אִישׁ אֶת אָחִיו הָעֶבְרִי אֲשֶׁר יִמְכַר לָךְ וְעֶבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וְשִׁלַּחְתּוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ וְלֹא שָׁמְעוּ אֲבוֹתֵיכֶם אֵלַי וְלֹא הִטּוּ אֶת אָזְנָם: וַתָּשֻׁבוּ אַתֶּם הַיּוֹם וַתַּעֲשׂוּ אֵת הַיִּשָּׁר בְּעֵינַי לְקַרְא דְרוֹר אִישׁ לְרֵעֵהוּ...: (ירמיה לז, ח – טו)

הרי לנו שדרישה זו לשחרור עבדים מגיעה מהיום בו התערב ה' בנעשה במצרים ודרש את החירות.

וכן במצוות השבת בלוחות שבפרשת ואתחנן:

לֹא תַעֲשֶׂה כָל מְלָאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעֶבְדְּךָ... לְמַעַן יָנוּחַ עֲבָדְךָ וְאַמְתָּךְ כְּמוֹד: וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרֶעַ נְטוּיָה עַל כֵּן צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֵת יוֹם הַשַּׁבָּת: (דברים ה, יד – טו)

התגלות שניה - בדרך ממדין

ה' מתגלה למשה בדרך ממדין למצרים:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּלִבְתָּךְ לְשׁוּב מִצְרַיִמָּה רְאֵה כָּל הַמִּפְתִּימִים אֲשֶׁר שָׁמַתִּי בְיָדְךָ וַעֲשִׂיתָם לִפְנֵי פָרְעָה וְאֲנִי אֶחְזַק אֶת לְבָבוֹ וְלֹא יִשְׁלַח אֶת לְבָבוֹ וְלֹא יִשְׁלַח אֶת הָעַם: וְאַמְרַתְּ אֶל פָּרְעָה כֹּה אָמַר ה' בְּנִי בְּכַרִּי יִשְׂרָאֵל: וְאָמַר אֲלֶיךָ שְׁלַח אֶת בְּנִי וַיַּעֲבֲדֵנִי וְתִמְאַן לְשִׁלְחוֹ הִנֵּה אֲנֹכִי הֹרֵג אֶת בְּנִי בְּכַרְךָ: (שמות ד, כא)

כאן משה הוא שליח מאת ה' לדרוש מפרעה בשם ה' את השחרור.

וכאן גם לא מודגש שהיציאה היא לשלושה ימים. אלהי ישראל (ולא אלהי העבריים) מצווה 'שלח את עמי'. ה' מופיע כאבי העם ודורש את שחרורו. בפרשה זו ה' מופיע כגואלם של ישראל, בניו, עומד לצדם ומושיעם מכל צרה וצוקה.

או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באתת ובמופתים ובמלחמה ובכיד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדלים ככל אשר עשה לכם ה' אלהיכם במצרים לעיניך: (דברים ד, לד)

כאן ה' גילה שישראל הם עמו ומרעיתו ושהוא מחויב להם. וכפי שאנו אומרים בברכות קריאת שמע אחר הזכרת יציאת מצרים בוקר וערב:

עֲזַרְתָּ אֲבוֹתֵינוּ אַתָּה הוּא מַעוֹלָם מִגֵּן וּמוֹשִׁיעַ לְבַנְיָהֶם אַחֲרֵיהֶם ... מִמִּצְרַיִם גְּאֻלְתָּנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ. וּמִבֵּית עֲבָדִים פָּדִיתָנוּ. כָּל בְּכוֹרֵיהֶם הֲרַגְתָּ. וּבְכוֹרְךָ גְּאֻלְתָּ. וַיִּם סוּף בְּקַעְתָּ. וְזָרִים טַבַּעְתָּ. וַיְדִידִים הֶעֱבַרְתָּ. וַיִּכְסּוּ מַיִם צַרִיחָם. אַחַד מֵהֶם לֹא נוֹתַר: עַל זֹאת שִׁבְחוּ אֱהוֹבִים וְרוֹמְמוֹ אֵל. וְנִתְּנוּ יְדִידִים זְמִירוֹת שִׁירוֹת וְתִשְׁבְּחוֹת...:

ובערב אנו אומרים:

הַמַּעֲבִיר בְּנֵיו בֵּין גְּזְרֵי יָם סוּף. אֶת רוּדְפֵיהֶם וְאֶת שׁוֹנְאֵיהֶם בְּתַהוֹמוֹת טַבַּע. וְרָאוּ בְּנֵיו
גְּבוּרָתוֹ. שִׁבְחוּ וְהוֹדוּ לְשִׁמּוֹ:

שכל תוכן ברכות אלו הוא העמידה של ה' לצד ישראל בניו.

הצבת הדרישה בפועל לפני פרעה

עד כאן ראינו שתי אמירות שמה נצטווה להעמיד בפני פרעה, מעתה יש להתבונן איזה מהדרישות מציב משה לפרעה.

וְאַחַר בָּאוּ מִלְּשָׁה וְאָהֳרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל פְּרֹעֶה כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלַח אֶת עַמִּי וַיִּחַגְּגוּ
לִי בַמִּדְבָּר: וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה מִי ה' אֲשֶׁר אֲשַׁמַּע בְּקִלְוֹ לְשַׁלַּח אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַעְתִּי אֶת ה'
וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח:

וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי הָעִבְרִים נִקְרָא עָלֵינוּ נִלְכָּה נָא דְרוֹךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבַּחָהּ לַה' אֱלֹהֵינוּ
פֶּן יִפְגַּעֲנוּ בְּדַבְּרֹךְ אוֹ בְּחֶרֶב. (שמות ה, א - ג)

מבואר שבתחילה באו משה ואהרון לפרעה כשבפיהם הטענה מהפרשה השניה, ציווי מאת ה' לשלח את עמו ישראל.

פרעה מתייחס לבקשה זו בזלזול: "מי ה' אֲשֶׁר אֲשַׁמַּע בְּקִלְוֹ ... לא יָדַעְתִּי אֶת ה' וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל
לֹא אֲשַׁלַּח!"

מיד אחר כך באה הבקשה מהפרשה הראשונה: אֱלֹהֵי הָעִבְרִים נִקְרָא עָלֵינוּ, תן לנו לעבוד
אותו. (ביחוד שאנחנו מפחדים שהוא יתנקם בנו בדבר או בחרב.⁴)

לבקשת החירות הזו פרעה לא מתייחס בזלזול כלל. אלא מיד הוא מצווה לשבור יותר את
רוחם של ישראל "וְאֵל יִשְׁעוּ בְּדַבְּרֵי שִׁקְרָה".

אחר שרק הורע לישראל ואחר שבקשתם נתקלה באטימותו של פרעה, שוטרי ישראל
כועסים על משה ואהרון שהבאישו את ריחם בעיני פרעה ועבדיו. משה שב אל ה' בטענה כי:

מֵאֲזוּ בָאתִי אֶל פְּרֹעֶה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הַרַע לְעַם הַזֶּה...: (שמות ה, כג)

ציווי ה' נופל על אוזניים ערלות, התחושה היא שאין יכולת לפעול לשחרורם, ושהמציאות
אדישה לגמרי לזוועות שמתרחשות בקרבה.

אז עונה ה' למשה:

...עֲתָה תִרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפָרְעֹה כִּי בְיַד חֲזָקָה יִשְׁלַחַם וּבְיַד חֲזָקָה יִגְרָשָׁם מֵאֶרֶצוֹ: (שמות
ג, א)

כעת מתחיל מהלך חדש, בו הקב"ה לא ידפוק על השולחן, אלא יהפוך אותו.

⁴ וכפרוש הרמב"ן.

טענתם של שוטרי ישראל, אותה הביא משה להשם, אכן מוצדקת. באמת אין אפשרות לשנות את המציאות המצרית על ידי בקשה או דרישה. שינוי של מציאות כה אטומה יכול להיות רק על ידי ניעור ושידוד כל המציאות, ניעור המגלה את זהותו של בורא העולם המקיים אותו בכל עת, והוא הדורש את הצדק מיד עושי עוול.

התגלות שלישית - שם הווייה

בתחילת פרשת וארא נוספת קומה בגילוי האלוקי. זהו גילוי שם הוי"ה.

וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי הוִי"ה: וְאָרָא אֶל אַבְרָהָם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב
בְּאֵל שְׁדֵי וְשְׁמֵי הוִי"ה לֹא נִודְעָתִי לָהֶם: (שמות ו, ב - ג)

העולם החזק⁵ והקשוח של המצרים עושה שריר ומשדר שיש לו קיום נפרד מהצדק, בו יכולים המצרים להרוג ולאבד והמציאות תשתוק. אין כוח במציאות להתנגד למעשיהם. דם התינוקות שקע ביאור, והאדמה כיסתה על הדם הנשפך עליה.

כעת מתגלה ה' כמקיים את ההווייה.

גילוי שם 'הווייה' יכול להתגלות רק בפירוק המציאות הקיימת, זו המתיימרת להתקיים לכשעצמה, מחוץ לתביעות הצדק. את המציאות הזו צריך לאתחל ולנער. מכות מצרים באות לטלטל את המציאות המצרית ולהראות שתביעת הצדק תנצח את המציאות האטומה והמרושעת שיצרו המצרים, כי השם יתברך, אדון הארץ.

הצורה בה מתגלה ההתערבות האלוקית היא כמעוררת את תביעת הצדק החבויה ונעלמת במציאות האטומה. כך, מכת הדם תעורר את כל הדם ששקע ביאור לצוף ולא להניח⁶, פיה כבשני הלבנים שבהם נשתעבדו בני ישראל יעלה השמימה וירד כשחין פורח על כל ארץ מצרים⁷.

העולם יפגוש את אדוניו, ולנצח יתגלה שיש מי שעומד מאחורי המציאות הנראית, מישהו שאכפת לו.

המכות לא נועדו להראות שהשי"ת חזק יותר מפרעה, אלא שהוי"ה הוא זה שעומד מאחורי המציאות. הגילוי הזה אפשרי רק כשהקב"ה מפרק את המציאות במכותיו.

וזו התכלית השלישית הנצבת ביציאת מצרים, היא גילוי שמו יתברך:

וַיְדַעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה' בְּנֹטְתִי אֶת יְדֵי עַל מִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם: (שמות ז, ה)

⁵ לכן המוות הוא לבכורים, חוזקם של המשפחות. "ובכורך גאלת", שלה' אין מלחמה בחוזקם של ישראל ועל כן קדש כל רחם ונהגו ישראל צום לבכורים בערב פסח כיוון שבכל שנה הבכורים צריכים לברר האם כוחם היה כחלק מהמערכת האלוקית.

⁶ מהרב מיכאל בר.

⁷ מהרב יוסי ויזר.

וכמו שאומר משה לפרעה:

לְמַעַן תֵּדַע כִּי אֵין כֹּה' אֱלֹהֵינוּ: (שמות ח, ו)

לְמַעַן תֵּדַע כִּי אֲנִי ה' בְּקֶרֶב הָאָרֶץ: (שמות ח, יח)

בְּעִבוּר הָרֶאֱתָה אֶת כַּחַי וּלְמַעַן סַפֵּר שְׁמֵי בְּכָל הָאָרֶץ: (שמות ט, טז)

ובנחמיה:

וַתֵּתֶן אֶתְּךָ וּמִפְתֵּיךָ בְּפִרְעָה וּבְכָל עֲבָדֶיךָ וּבְכָל עַם אֶרֶץ כְּנָעַן כִּי יָדַעְתָּ כִּי הִזִּידוּ עֲלֵיהֶם וַתַּעַשׂ

לָךְ שֵׁם כְּהַיּוֹם הַזֶּה: (נחמיה ט, י)